

De hogere maar niet hoogste waarheid van het liberalisme. Een Nederlands voorbeeld.

► *Wijnand Noot*

De kracht van het liberalisme ligt in het inzicht dat de politiek (de overheid, de staat) niet voor alles kan zorgen – dat van haar niet al te veel verwacht moet worden, omdat het gevaar bestaat dat zij wordt overvraagd. “Vadertje Staat zal voor ons zorgen van de wieg tot het graf”: het is dit klassiek-socialistische cliché dat het liberalisme heeft ontmaskerd als een illusie. De neiging om voor alle problemen een politieke oplossing te verlangen dient te worden getemperd. Het ideaal van de maakbare samenleving, dat alle onrecht, alle kwaad de wereld uit kan worden geholpen door de maatschappelijke organisatie – en dat bijgevolg ‘de machthebbers’ verantwoordelijk zijn voor het bestaande onrecht (en dus of uit de weg moeten worden geruimd, of er iets aan moeten en kunnen doen) – is veeleer het probleem dan de oplossing.

Dat dit paradigma van de maakbare samenleving nog altijd van invloed is, blijkt uit diverse concrete kwesties. De futiele en enigszins ‘pathetische’ pogingen van de overheid (Postbus 51 in Nederland) om ‘de status van het leraarsvak op te krikken’ bijvoorbeeld, lijken tot mislukken gedoemd. De ‘hardliners’ zeggen dat het uiteindelijk slechts op één ding aankomt: “Meer geld.” Inderdaad lijkt dat te zijn wat de politiek ‘in wezen’ is: de verdeling van het belastinggeld, dat wil zeggen de herverdeling van de rijkdom van de burgers – tot op zekere hoogte natuurlijk, zodat je ook, bescheidener, van een ‘corrigerende ingreep’ kunt spreken.

Dus dat is waar het om gaat: “Waar gaat ons belastinggeld naartoe?” Met de besteding van dit geld bemoeit de overheid zich steeds minder – dat is ‘naar eigen inzicht’, in het kader van de verzelfstandiging respectievelijk privatisering. (Waar dan natuurlijk tegenover staat dat de gefinancierde ofwel gesubsidieerde ‘sectoren’ respectievelijk instanties zich achteraf moeten verantwoorden inzake de ‘resultaten’ ofwel opbrengsten van deze besteding.) Alleen: het is een illusie te denken dat, slechts door meer geld in een ‘sector’ te pompen, de daar heersende problemen vanzelf worden opgelost – dat ‘de status van het leraarsvak’ vanzelf zal toenemen, zodra leraren meer verdienen. Veeleer lijken de problemen in ‘de sector onderwijs’ een culturele dimensie te hebben. Deze dimensie onttrekt zich echter aan een definitie in termen van de distributie van belastinggeld.

Dus heeft het huidige kabinet groot gelijk als het stelt (weliswaar bij monde van zijn christen-democratische premier, maar geheel conform de liberale signatuur van wat strikt genomen één van zijn componenten is) dat ‘de burgers hun eigen verantwoordelijkheid moeten nemen’. Meer dan een probleem wordt daar overigens niet mee aangeduid en geenszins een oplossing, voorzover het juist het probleem is dat de burgers dat wat de premier van hen vraagt niet doen. (En wat houdt het eigenlijk in?)

Samenvattend gesteld: de politiek moet voor zichzelf duidelijkheid hebben omtrent haar eigen rol en zich beperken tot (of toeleggen op) het zo

goed mogelijk vervullen van deze rol. (Niet voor niets geldt Kant als een liberaal denker – Kant wie zoveel gelegen was aan het erkennen van grenzen. Vanuit zijn grenzen kan iets eerst worden wat het is.) Op de vraag “Waarom liberalisme?” kan daarnaast worden gewezen op het ontbreken van een geloofwaardig of levensvatbaar alternatief – maar dat is misschien niets dan de negatieve keerzijde van de hierboven aangeduide samenhang.

De mogelijke alternatieven bevinden zich grofweg ter rechter- en ter linkerzijde van het liberalisme en worden traditioneel aangeduid met de termen ‘conservatief’ en ‘progressief’. Eerstgenoemde stroming materialiseert zich in de confessionele – van oudsher christelijke – partijen, in het bijzonder in de christendemocratie. Ofschoon het CDA over de jaren is uitgegroeid tot de gedoodverfde coalitiepartner van de liberalen, is er eigenlijk slechts één partij die principieel uitgesloten zou moeten zijn van die rol – en dat is het CDA. De zogenaamde christendemocratie treedt namelijk uitgerekend de hierboven aangeduide boedelscheiding met voeten en importeert in het publieke domein de bestaansdimensie die het liberalisme er juist na eeuwen emancipatiestrijd uit had verdreven: de levensbeschouwelijke.

De voornaamste overwinning in de strijd van de liberalen bestaat immers in de erkenning van iemands levensbeschouwing als zijn privé-aan gelegenheid. Dit is ook de reden dat het christendemocratisch ideaal geen reëel politiek alternatief is: het is letterlijk ‘niet meer van deze tijd’ – het is niet zozeer conservatief (alsof er nog iets zou zijn om te conserveren), maar in wezen reactionair. Waarom dan toch uitgerekend de christendemocraten de ‘gedoodverfde coalitiepartners’ van de liberalen zijn, zal later nog moeten blijken. Laten we het er vooreerst op houden dat de ‘progressieven’ of socialisten, juist vanwege hun grotere (meer dan historische) affiniteit met de liberalen, ook meer in hun vaarwater zitten, meer concurrenten zijn. (Bovendien kun je wel-

licht veeleer diegenen dulden of velen, die je zelf hun plaats hebt (of meent te hebben) geweest, dan degenen die (menen,) jou je plaats (te) hebben geweest.)

Maar dan is er ‘de crisis van links’. Of ‘links’ nu in zijn ‘missie’ geslaagd is (en dus ‘klaar is om opgeheven te worden’) of ‘rechts ingehaald’: het biedt geen geloofwaardig alternatief meer. Men loopt er niet warm meer voor, gereduceerd als het is geraakt tot een banale vorm van ‘graaien wat er te graaien valt’ (ofwel ‘handje ophouden’), dat wil zeggen van ‘materialisme’ in zijn hedendaagse populaire (negatieve!) betekenis: passief consumentisme van verwende uitvreeters. (Of het hiermee ‘zijn ware gezicht getoond heeft’, de (spirituele) armoede die er van begin af aan eigen aan is geweest – het is namelijk een ‘materialistische’ overtuiging – heeft verraden, is de vraag. Dat het slechts zou hebben gedreven op de rancune en de bloeddorst van het cru-puul (dat het, juist door het te ‘vormen’, heeft verspeeld), is een Nietzscheaanse verdenking, naast die die het erkent als een late variant van – niets anders dan – de christelijke moraal – waardoor het

meteen op één hoop komt te liggen met de – reeds als ‘passé’ gedoodverfde – christendemocratie. Er blijft dan inderdaad niets anders over dan het liberalisme, als de uitdossing in politicus van het ongebreidelde kapitalisme – het recht van de sterkste, de zuivere wil tot macht.)

Het feit dat er geen geloofwaardig of levensvatbaar alternatief is, betekent echter nog niet dat er ook geen geloofwaardig of levensvatbaar alternatief mogelijk (of denkbaar) is, of dat er geen geloofwaardig of levensvatbaar alternatief nodig (of gewenst) is. Laat ik evenwel, alvorens deze vragen te onderzoeken, op een merkwaardige omstandigheid wijzen – op grond waarvan het liberalisme als een ambigu amalgaam van ‘klassieke’ en ‘moderne’ krachten kan worden gezien. Het ‘waarlijk politieke’ van het liberalisme lijkt te bestaan in zijn onderscheid (respectievelijk scheiding) van een publieke – en een privé-sfeer.

*Het feit dat er geen
geloofwaardig of
levensvatbaar alternatief is,
betekent echter nog niet dat er
ook geen geloofwaardig of
levensvatbaar alternatief
mogelijk (of denkbaar) is, of
dat er geen geloofwaardig of
levensvatbaar alternatief
nodig (of gewenst) is.*

Dit onderscheid (deze scheiding) dateert al van de 'geboorte van de – tenminste de democratische – politiek' in het oude Griekenland; er wordt op teruggegrepen door de twintigste-eeuwse filosoof Hannah Arendt. Bij haar en – tenminste volgens haar – in het antieke Athene krijgt het echter een invulling die diametraal is tegengesteld aan die welke het liberalisme eraan geeft. Laat ik de beoogde visie voorlopig aanduiden als 'republicanisme'.

Wat volgens de republikeinse visie bij uitstek thuishoort in het privé-domein is de sfeer van het economische. 'Economie' betekent zoiets als 'huishouden' (*oikos* is 'huis' en *nomos* 'wet': de 'wetmatigheden van het huis' dus) en wat zich in huis afspeelt is privé-zaak. De inkopen die moeten worden gedaan, de dringende uitgaven: het behoort tot het domein van het noodzakelijk levensonderhoud, de voorwaardenscheppende sfeer van geborgenheid, van waaruit de leden van de familie kunnen uitzwermen over de wereld. In de termen van Hannah Arendt: het behoort tot de sfeer van de *arbeid* – het cyclische, eindeloze proces van de instandhouding van de mens als levend wezen, dat de basis vormt voor al zijn verdere activiteiten. In die zin was het reeds in de oud-Griekse uitleg van mens en wereld het laagste bestaansniveau – 'laag' in de eerste plaats niet als depreciërende, maar als expliciterende kwalificatie (ofschoon het vervolgens ook een depreciërende bijbetekenis kon krijgen).

Als datgene wat zich afspeelt in de beslotenheid van de *oikos* onderscheidt 'het economische' zich van datgene wat zich afspeelt in de openheid van de *agora*: het publieke debat. Het publieke debat heeft niet de noodzakelijke en daarom onveranderlijke levensbehoeften tot thema, want daar kunnen we kort over zijn: iedereen heeft behoefte aan vervulling van de primaire levensbehoeften en iedereen draagt zo goed mogelijk zorg voor 'zijn zaken' – waarbij het onvermijdelijk is dat het sommigen beter voor de wind gaat dan anderen; sommigen hebben meer geluk of handigheid waar het op zulke 'zaken' aankomt.

In het publieke domein dat is vrijgemaakt – letterlijk 'vrijgemaakt' als plein in het midden van de polis, de stad – ontmoeten de burgers elkaar, verschillen in rijkdom en 'stand' of 'klasse' ten spijt, als medeburgers. Eerst hier zijn ze werkelijk

gelijken (en vandaar dat in de Griekse ervaring de vriendschap als een politieke deugd geldt), want in de *oikos* heeft men, binnen het organische (levende) geheel van de familie – de organisatie van het huishouden – elk een onderscheiden rol (reden waarom de familie hiërarchisch gestructureerd is. Een vergelijking met het zogenaamde confucianisme zou hier overigens interessant zijn). De verhouding tussen gelijken wordt (idealiter) gekenmerkt door belangeloosheid, want zodra jij 'iets van mij moet', dringt de asymmetrie onze relatie binnen.

Maar totnogtoe heb ik nog slechts een negatieve kwalificatie gegeven – heb ik nog slechts gezegd waar het in het publieke debat niet om gaat: 'het economische'. Waarover gaat het dan wel? Dit is zeker één van de dringende vragen die moeten worden gesteld aan Hannah Arendts filosofie en één van de grote uitdagingen voor elk streven om een 'republikeins' denken nieuw leven in te blazen. (Overigens zij opgemerkt dat het hier geenszins tot 'het wezen' of de kern van het republicanisme wordt gerekend, dat het 'tegen de monarchie' zou zijn. Veeleer is het, onder bepaalde voorwaarden, in beginsel verenigbaar met een dergelijke staatsvorm.) Wordt de inhoud van het publieke debat zo geen vrijblijvend spel van het uitwisselen van en elkaar aftroeven met scherpzinnigheden, dat omwille van zichzelf wordt bedreven door vrijgestelde burgers die hun zaakjes reeds op orde hebben? Is het in de wereld van vandaag opportuun om de 'vrijheid en verheven grootsheid' van het publieke debat op de *agora* te bezingen, terwijl elders mensen niet eens kunnen voorzien in hun primaire levensbehoeften of in hun bestaan worden bedreigd (of simpelweg buitengesloten van dit 'publieke debat' dat wordt gevoerd door de *happy few*)? Zijn er geen dringender zaken, waar de mensen 'privé' niet uitkomen?

Nu we bij deze dringende vraag zijn aangeland, is het tijd om terug te komen op iets waarvan ik eerder zei dat "het later nog zal moeten blijken": de onwaarschijnlijke maar onmiskenbare wederzijdse genegenheid van liberalen en christendemocraten. Men kan op diverse zaken wijzen, zoals het reeds genoemde tot-elkaar-veroordeeld-zijn wegens gebrek aan een alternatief, of het feit dat een liberale partij, als 'partij van het midden', onwillekeurig geneigd is om 'naar

rechts op te schuiven'. (Want gevestigde belangen en bereikte resultaten willen zich consolideren. De 'vrije ondernemer' wordt grootgrondbezitter.) Maar er is ook een probleem, waarop eerst 'communitaristische' denkers als Charles Taylor (die als Canadees het *hardcore* liberalisme van de machtige zuiderbuur eerder van buiten wilde afgrenzen) en later ook liberalistische denkers zelf (die eerder van binnenuit een tegenwicht wilden bieden aan de uitholling van hun politieke richting), hebben gewezen.

In communitaristische termen raakt het *hardcore* liberalisme uiteindelijk met zichzelf in de knoop, loopt tegen grenzen aan die het zelf niet kan overstijgen. De contradictie ligt daarin, dat het levensbeschouwelijke overtuigingen als politiek irrelevant heeft afgedaan, maar dat deze keus zelf berust op een levensbeschouwelijke overtuiging. Vandaar dat het mensen die deze overtuiging niet delen, nooit van zijn standpunt kan overtuigen – het strandt dan in een vicieuze cirkel. (En het is om deze reden dat een *hardcore* liberale politiek, zoals die van de Verenigde Staten, onvermijdelijk uitmondt in pure machtspolitiek.) Zijn probleem is daarbij dat het deze mensen toch niet kan uitsluiten (zoals een politiek van apartheid, of conservatief-reactionaire 'eigen volk eerst'- en Blut- und-Boden-ideologieën), omdat het nu juist 'gelijkheid voor allen' nastreeft (in de zin van rechtsgelijkheid), 'ongeacht huidskleur, sexe of levensbeschouwelijke overtuiging'. De grenzen van deze 'politiek van niet-discriminatie' komen echter in zicht, zodra één van die 'levensbeschouwelijke overtuigingen', die men er van de liberalen zo ruimhartig op nahouden mag (zolang je hen er maar niet mee lastigvalt), dit kader zelf afwijst, weigert zich erin te voegen. Dan worden de randvoorwaarden van het bestel zelf bedreigd en moeten de liberalen hun eigen principes even opzij schuiven en ingrijpen.

Op zo'n moment blijkt wat de verheerlijkte 'tolerantie' eigenlijk voorstelt – niet: "Wij hebben overal begrip voor", maar: "Het interesseert ons niet wat je doet in je vrije tijd (al ga je op je kop staan)." In feite worden bepaalde zaken

aldus irrelevant, futiel, betekenisloos verklaard. Want wat is nog een 'in de privé-sfeer beoefende of beleefde' religie, gesteld dat religie (tenminsten dele) een sociaal organisatieprincipe is – een zingevend kader dat het leven van een gemeenschap, een publiek domein beheerst en structureert?

Taylor licht de impasse meesterlijk toe aan de hand van de lotgevallen van de *native American claims* op bepaalde heilige (onder andere graf-) gronden en van de pogingen van de Franstalige

Québécois om hun taal en erfgoed te redden van de dreigende opslokking in de *mainstream American culture*. In deze laatste kwestie protesteerden leden van de Engelstalige meerderheid dat bepaalde politieke beslissingen ongrondwettig en discriminerend zijn (en, zoals niet uit kon blijven – daar de meest laag-bij-de-grondse verdachtmakingen nu eenmaal behoren tot het standaardrepertoire van het hedendaagse politieke bedrijf, omdat zij daar – zoals

overall – het meest succesvol blijken – ingegeven door het partijdige nepotisme van de nu eenmaal Franstalige politieke elite). Waarom zouden kinderen in de Franstalige gebieden bijvoorbeeld naar een Franstalige school toe moeten, terwijl zij in de Engelstalige gebieden kunnen kiezen tussen Frans- of Engelstalig onderwijs (hetgeen, vooral bij de toenemende arbeidsmigratie en –mobiliteit, Engelstalige ouders in Franstalige gebieden in verlegenheid brengt)?

In de kwestie van de *native American claims* komen de beperkingen van de liberale rechtsorde op hun eigen manier tot uiting, voorzover deze rechtsorde slechts afzonderlijke individuen als rechtspersoon erkent. Dat betekent dat het bestaansrecht van 'iets' wat het individu overstijgt (of eraan voorafgaat!), zoals een 'cultuur' – en een vergelijkbare redenering zou voor 'de natuur' kunnen worden geformuleerd – slechts gewaarborgd is, zolang er mensen zijn die daar 'waarde aan hechten'. Dit levert zowel verleden als toekomst uit aan de grillen van het heden. Een 'heilige traditie' is slechts veilig als ze parlementair draagvlak heeft. Het feit dat ze wordt bedreigd, pleegt hand in hand te gaan met het

*De contradictie ligt daarin, dat
het levensbeschouwelijke
overtuigingen als politiek
irrelevant heeft afgedaan,
maar dat deze keus zelf berust
op een levensbeschouwelijke
overtuiging.*

ontbreken van een dergelijk draagvlak, zodat ze des te weerlozer is, naarmate ze meer bescherming nodig heeft.

Binnen de eigen gelederen merken liberalen ook dat de consequente toepassing van hun 'leer' tot haar uitholling leidt. Ze willen dan nog wel eens tot de conclusie komen dat het liberalisme op iets buiten zichzelf teruggrijpt: bepaalde 'fatsoensnormen', gedeelde 'normen en waarden', een geheel van 'zeden en gewoontes'. Het is deze bestaansvoorwaarde – die, zolang ze vervuld is, onopgemerkt, impliciet blijft, als ware zij vanzelfsprekend – die de liberalen terugzuigt in de schoot van de confessionelen. Dezen zijn zich tenminste bewust van hun cultuurhistorische gesitueerdheid, nestelen zich in hun christelijk-humanistische bedding, in plaats van deze te negeren.

Zulke onderliggende 'waarden' – ideeën over 'het goede leven', om een aan de antieke ethiek ontleende modeterm te gebruiken – zouden bij uitstek ter discussie kunnen staan in de publieke ruimte, veeleer dan daaruit te zijn verdreven naar

een steriele 'priv-sfeer'. Een ware pluraliteit aan opvattingen zou elkaar dan kunnen ontmoeten en de politiek weer inhoud geven, in plaats van haar óp te geven aan de onderscheidloze woestijn van het technocratische economisme. Tegenover de vrees dat zij hierdoor zou inboeten aan de nodige slagkracht en ontaarden in een oeverloos geouwehoer – gevoed door de pessimistische veronderstelling dat mensen het toch nooit eens worden – staat het feit dat men 'tot elkaar veroordeeld is'. Zonder het eigen inzicht te laten varen, kan men leren accepteren dat de uitkomsten *beyond our control* zijn en beseffen dat je nooit te oud bent om te leren. Dat eigen inzicht kan zich dan niet verharden tot een dogmatische geloofsovertuiging of confessie, die bij voorbaat het gelijk, 'de volle waarheid' claimt en zo, niet minder dan het liberaal hygiënisme, de publieke ruimte wegvaagt.